

ПРЕДРАГ МУТАВЦИЋ

Катедра за неохеленске студије
Филолошки факултет, Београд
predrag.mutavdzic@fil.bg.ac.rs

МЕРИМА КРИЈЕЗИ

Катедра за албанонологију
Филолошки факултет, Београд
merima.krijezi@fil.bg.ac.rs

Лексема *bukë* („хлеб“) сагледана кроз призму албанске фразеологије и културе (с освртом на српску)

У раду пружамо један релативно ограничени поглед на значај лексеме *bukë* („хлеб“) у албанској култури из угла лингвокултурологије и фразеологије. Контрастивно разматрање је усмерено из смера од албанског ка српском, а заснива се на забележеним фразеологизмима и паремијама из релевантних општих и фразеолошких једнојезичних и двојезичних речника. Назначену лексему посматрамо као примарну, и поред тога што у обе средине нативни говорници употребљавају и низ других, секундарних, лексема за означавање различитих врста и облика хлеба. У албанској култури појам који именује лексема *bukë* има посебно место, улогу и значај у развијању и неговању различитих друштвених и међуљудских односа што се види путем појединих идиотипичних фразеологизама и паремија. Истовремено, низ идентичних или веома блиских, хомотипичних, фразеологизама са српским говори у прилог о постојању релативно подударних начина размишљања, вредновања и схватања значаја и улоге хлеба у људском друштву.

Кључне речи: *bukë*, хлеб, албански, српски, преводни еквиваленти, етнографија, култура

The Lexeme *bukë* ('Bread') Observed through the Prism of Albanian Phraseology and Culture (with Reference to Serbian)

The paper gives a somewhat limited overview of the importance of the lexeme *bukë* ('bread') in Albanian culture from the aspect of linguoculturology and phraseology. The contrastive study is carried out from Albanian to Serbian and is based on the recorded phraseologisms and paroemias from relevant general and phraseological monolingual and bilingual dictionaries. The mentioned lexeme is observed as primary, although in both languages native speakers use a number of other secondary lexemes to designate a variety of sorts and shapes of bread. Idiotypical phraseological units demonstrate that the lexeme *bukë* takes a special place and plays an important role in developing and nurturing social and interpersonal relations. At the same time, a series of identical or rather similar homotypical phraseologisms are identified in Serbian, which speaks in favour of the existence of relatively concordant ways of thinking, evaluating, and understanding the significance and role of bread in human society.

Key words: *bukë*, *bread*, Albanian, Serbian, translation equivalents, ethnography, culture

1. УВОДНО РАЗМАТРАЊЕ

Одавно је познато да је човек у истој мери зависи од сна и воде као и од хране: то су три основна, ако не и најважнија, елемента за његов опстанак. У свакој култури, зависно од поднебља (географије терена), од врсте и количине доступне хране, као и од традиционалних навика у исхрани, временом су поједине намирнице постале примарне у човековој свакодневној исхрани. За храну се везују бројна и разноврсна гастрономска и кулинарска знања и обичаји који, свеобухватно сагледани, „чине део нематеријалног културног наслеђа једне заједнице“ (Marčeta 2017, 147). За све културе је важан човеков однос према храни до које најчешће долази уз напор, било да је узгоји, обради, или да је набави и припреми. Исто тако, сваку културу одликују две универзалне карактеристике: исказивање великог поштовања према њој и њено ритуално нуђење и даривање у најразличитијим религијско-магијским церемонијама и друштвеним пригодама. Тако је храна била и остала симболично и практично највреднији, најужвишенији и најцењенији дар који ико може добити.

Преко непосредног односа према храни могуће је сагледати како се човек односи према другоме, како промишља и доживљава свет око себе, како тумачи одређене појаве и догађаје у њему, како види самог себе. Уз *со*¹ и *воду*, стоји *хлеб* – сва три кулинарска елемента се од најранијих дана људске цивилизације у већини култура (не само у Европи и на Балкану) сматрају кључним, јер је добро познато да без њих човек не би преживео нити би се могао прехранити. Сходно индивидуалном историјском развоју гастрономске културе и навика сваке заједнице, уз утицаје из других култура (обично суседних), симболика намирница је у друштвима додатно оснаживана, развијана, модификована, што значи да је сваки народ развио свој однос према храни и своје тумачење смисла хране. Веза човека са храном посебно се остварује преко оних намирница које су се (друштвено, обичајно, традиционално, културно...) издвојиле из укупне гастрономске и кулинарске палете као оне на које је човек био (и остао) највише упућен. Зато је разумљиво што су те и такве намирнице преко лексичких јединица које их именују ушле у фразеолошку и паремијску слику сваког језика чиме се „одражава оно што представља изворно културно и специфично национално обележје у језику“ (Mutavdžić et al. 2012, 444). Уз разлике и индивидуалне одлике, упоређивање гастрономских слика путем фразеологизама и паремија из различитих језика показује колико су оне између себе блиске, (не)повезане, (не)подударне или сличне.

У нашем раду разматрамо контрастивно један број одабраних фразеологизама у савременом албанском језику са саставницом *bukë* („хлеб“), прикупљених из више извора (в. њихов приложен списак на крају рада), који садрже, односно непосредно испољавају, етнографски, културолошки и национални карактер, при чему настојимо да сваку од њих семантички протумачимо и да јој истовремено пружимо одговарајући преводни еквивалент. Како под појмом „фразеологизам“ подразумевамо све конструкције које би се могле сагледати и у ужем и у ширем смислу као идиоматске јединице, уврстили смо, заједно са појединим паремијама, и друге забележене форме које, будући у структурном погледу углавном номиналне, фигурирају у језику као посебни лексички спојеви који се приближавају (или су веома блиски) фразеолошком начину изражавања.

¹ Према званичним класификацијама, *со* је зачин, мада, шире сагледано, припада кругу основних животних намирница.

Указана лексема у албанском као и у сваком другом језику припада групи такозваних лингвокултурама, односно посебном „лексичком, фразеолошком, паремиолошком и етикецијском нивоу“ (Končarević 2008, 153). Према виђењу Варабјова,

„лингвокултурама у себе упија, акумулира у себи како стварну језичку представу („форму мисли“) тако и `ванјезичку, културну средину` тесно и нераскидиво повезану с њоме (ситуацију, реалитију), стабилну мрежу асоцијација, граница које су покретне и несталне. Стога реч-сигнал неизбежно буди у особи која зна језик посебну културну комуникацију, не толико наговештај (потребног) значења колико сву укупност `културног ореола`“ (Vorobiev 2006: 48).

У исти мах, сваки албански пример дат је засебно као глоса, не само ради лакшег увида у његов састав, него и ради лакшег употребе са српским.

2. О НАЗИВИМА ХЛЕБА У АЛБАНСКОМ И СРПСКОМ

Основна (примарна) лексема у албанском за означавање појма „хлеб“ јесте *bukë*. Примарна је, будући да „је однос знака према референту, према означеном, директан“ (Gortan-Premk 2004: 141), што значи да се преко ње преламају у највећем проценту најразличитији симболични, етнографски, фолклорни, обичајни, традиционални и културолошки елементи. Њих је због инкорпорираности у специфичне концепте и метафоре некада тешко разумети – зато њихова велика већина припада идиотипичној страни албанске фразеологије. Ово не изненађује, с обзиром на то да се генерално житарице (највише јечам и пшеница; Milošević 1995, 54), главна човекова храна на почетку исхране, употребљавају одвајкада у различитим облицима (сирове, куване, печене, дробљене итд.), а у свакодневном животу су укључене и у извођење најразличитијих митолошко-религијских обреда. Из тог разлога, хлеб не представља изузетак – он „се не сматра само основном, неопходном и свакодневном храном, већ овде, свакако, треба имати на уму култно, религијско и симболичко значење хлеба“ (Vuković 1994: 40–41).

Уз примарну лексему, у албанском се запажа и низ секундарних лексема које, као и у српском и у другим језицима, нису изведенице, односно деривати, нити су то речи настале граматичким варирањем примарне. Како су то засебне лексеме (различитог етимолошког

порекала) које реферишу на појам „хлеб“, њихови називи именују посебне врсте хлеба који се одликују неком својом карактеристичном одликом, попут њиховог облика, састава или самог начина припреме. Тако се као заједнички и у албанском и у српском јављају називи *simit*/симит, што у српском одговара *земички*, односно *кајзерици*, потом *somune*/сомун, *gjevrek*/ђеврек, карактеристични за оријенталну гастрономију, *rogaçe*/погача и *kulaç*/колач, који су језички одраз непосредног прожимања албанско-словенске гастрономије. Назначимо још и то да се у Албанији сва пецива од хлебног теста (земичке, кајзерице, плетенице, кифле) називају општим именом, *simate*. Тек испечен симит, још топао и мек, на албанском носи назив *shkulore*. Хлеб, као јединствена испечена маса од пшеничног брашна, именује се лексемом *franxhollë* која имплицира значење „векна хлеба“.

Колико нам је познато, једино на Косову и Метохији Албанци праве и продају *kifle*/кифлу (< нем. *Kipferl*),² врсту хлеба (пецива) изворно аустријског порекла, што упућује на преношење и ширење међукултурних гастрономских утицаја преко Срба. Од хлебног брашна прави се *petulla* или *llokuma*, односно *ушџиџак*, *џуџаница* (Херцеговина / Црна Гора), на балканословенском подручју позната као *мекика*, а у Војводини и као *ланџош* (< мађ. *langos*); без обзира на облик и величину испеченог теста, начин припреме је свуда подударан. Услед културолошких утицаја из Западне Европе, и албански пекари праве *baguetë*/бајетџи и *qabatë*/хабаџи. У домовима албанских православаца се за Божић прави и пече *bukë Krishtlindjesh/e Krishtlindjeve* (= „божићни хлеб“) што одговара грчком називу *Χριστόψωμο* („Христов хлеб“): то је пшенични хлеб обично украшен плетеницом од теста у виду крста и каквим другим јестивим симболичким хришћанским орнаментима – у српском им је пандан *чесница* – коју чланови породице традиционално једу само на дан Божића, али уз разлику што се у њих не ставља новчић или какав други обредни предмет (попут дрена и слично).

Зависно од тога где или како се пече хлеб, у албанској традиционалној кухињи фигурира неколико посебних назива – испечен испод сача, на жару, именује се као *prefull* – то је бесквасни округли хлеб, или као *përcëllak*, танки округли хлеб замешен од пшеничног/кукурузног брашна и хладне воде. Ако се бесквасно тесто од таквог

² <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>

брашна танко развије и испече добија се *pitush*, што одговара *лейињи* (< мађ. *lepény*³), односно *йиџаљки*. За разлику од српског, где појам „колач“ подразумева или слатку послasticу или хлеб округлог/издуженог облика (RMS 2, 779), у албанском *kulaç* је устаљени назив за испечен округао бесквасан хлеб. Премазан маслом или уљем, напуњен воћем, потом испечен, такав хлеб се назива *kolendër* а као посебна послastica послужује се пред Божић и Нову годину. Отуда се може рећи да је ово албанска традиционална варијанта „божићног хлеба“. Одломљено или одсечено веће парче хлеба се регионално назива *rranicë*. Тврдо печена кришка хлеба с обе стране именује се двојако, *peksimadhe* (< грч. *παξιμάδι*) и *peksimet*, што одговара *двојеку*, раније познатом у српском и као *џексимиџ* (турцизам). Лексема *thekërricë* означава *џрженицу*, која се разликује од прженице из српске кухиње: то је танко исечена кришка хлеба испечена у тигању на мало уља. Под појмом *galehtë* подразумева се тврдо печен хлеб који може дуго да стоји па је зато (био) саставни део војничке исхране – у српском му је еквивалент *џаин*. Мека средина хлеба именује се као *tul*, док (тврда) испечена кора хлеба поседује три синонимна назива, два албанска *krodhë*, *kothere* и славизам *kore*.

У обе гастрономске културе врло често се прави посебна врста хлеба замешена само од кукурузног брашна, соли и воде – *bukë misri*⁴ = *џроја*, која се на Косову и Метохији назива још и *leqenik* – а која је дуго остала на маргини исхране у савременим градским срединама, будући симболичним репрезентом немаштине и сиромаштва.

Посебне врсте обредних хлебова се у албанском именују као:

- а) *naforë/нафора*, која се дели верницима у православним црквама за причест у виду одломљеног комада хлеба. То је „тело Христово“ у тесној вези са црвеним вином, симболичком представом проливане Христове крви на Голготи: оба елемента чине евхаристију, свето причешће;
- б) *meshë* – осим што дословно означава „мису“, ова лексема се тиче и посебно умешеног и испеченог хлеба дан пре задушница, а у цркву се доноси као дар (обредни колач);
- г) *mblatë* представља округао хлеб од пшеничног брашна, освештан у цркви који се по богослужењу носи кући;

³ <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>

⁴ Cf. с енглеским *cornbread* и грчким *καλαμποκόψωμο*.

в) *poganik* је обредни колач (хлеб) који се прави, ломи и једе у кући трећег дана по рођењу детета кад оно званично добија своје име. У нешто ширем контексту, *poganik* означава посебно уприличену гозбу тим поводом: како је овај обед (био) сматран изузетно значајним и важним породичним догађајем, временом се усталио идиотипични узвик *në poganik të djalit/vajzës!* (= „на поганик дечака/девојчице“) којим се изражавају најбоље жеље за дуговечност и срећу новорођенчета.

Укажимо и на наредна два идиотипична албанска фразеологизма формирана помоћу наведене лексеме:

nuk ia kam ngrënë poganikun (diku) (= „нисам /по/јео /чији/ поганик“)

nuk ia kam thyer poganikun (diçkaje) (= „нисам сломио /чему/ поганик“)

који су занимљиви културолошки и етнографски: како глосе показују, у њима је очуван смисао обредног једења и ломљења овог колача као најважнијих поступака с хлебом. Како је њихово контекстуално значење негативно, припадају семантичком пољу непознавање: у првом примеру се инсистира на томе да неко није успео да (добро) упозна неку особу, а у другом преовлађује смисао да се није увидела/сазнала права вредност нечега.

5. АЛБАНСКА КУЛТУРА И НЕКИ СИМБОЛИ ХЛЕБА

Како се порекло именице *bukë* етимолошки везује за индоевропски глагол **b^hōg* (= „пећи“; Pokorny 1952, 162), мада постоји и мишљење да је у питању позајмљеница из латинског (< *bocca* = „уста“; Çabej 1977, 258), она подразумева топлу намирницу испечену од квасног теста и без употребе уља и масти, обично округлог или дугуљастог изгледа, која се и данас прави у домаћинству – такав хлеб Албанци називају *bukë shtëpie* што је подударно са српском колокацијом *домаћи хлеб*. Колико је у албанској култури хлеб чврсто уткан у свакодневни живот, исказује бинарна идиотипична паремија *bukë e hi dhe shtëpi* (= „хлеб и пепео и кућа“) где се апострофирају три најважнија елемента:

а) хлеб, најважнија животна намирница;

б) пепео, симболички сагледан као огњиште, као центар човековог унутрашњег света, што, у ширем погледу, чини кључни „симбол духовног и материјалног јединства сродника који чине кућну заједницу“ (Ivanović Barišić 2021, 225);

в) кућа, обитавалиште у форми симбола физичког места човековог овоземаљског животног простора.

Сагледавајући значење ове паремије, она би се могла најбоље пренети на српски делимично подударном паремијом *ige je чија кућа њу је и средина свеиша*.

Једно од раширених народних веровања и код Албанаца и код Срба јесте да се са хлебом не ваља играти и да се не ломи/мрви без потребе – то је остатак древног схватања да је то свети (Божји) дар према коме се треба односити само с поштовањем и уважавањем. Било какав нечастан однос према хлебу призива у кућу невољу и глад.

Поставши „svojevrstnim prototipnim predstavnikom semantičkog polja hrane“ (Hrnjak 2007, 198), хлеб је у људском друштву од давнина укључен у бројне обреде и обичаје. Неки од њих су задржани све до данас, попут онога ког изражава албански глаголски фразеологизам *pres (dikë) me bukë e kripë e zemër të bardhë* (= „дочекати / неког/ с хлебом и сољу и белим срцем“), чија одговарајућа форма гласи незнатно друкчије у српском – *гочекајџи (која) хлебом и сољу*. Акузативна допуна *me zemër të bardhë* тиче се „часног“, „светлог“ у моралном погледу, срца, односно метонимијски човека и човекове исправности, поштења: неко само такав може иступити пред другу особу и бити достојан да је угости. Дочек госта на вратима куће хлебом и сољу (не само) код ова два народа означава вид посебне добродошлице и исказивања дубоког поштовања: тим чином се нуди и дели с неким оно што је (било некада) највредније у кући. Осим даривања, овде је реч и о симболичном социјалном повезивању различитих особа (које се /највероватније/ и не познају) и о међусобном поверењу, што је од велике важности у успостављању и јачању различитих међуљудских односа. Тиме хлеб и со врше функцију ритуалног и осмишљеног друштвеног спајања, указујући симболично и практично на „успостављање пријатељских односа међу људима“ (SM 2001, 503). Њихово одбијање знак је непоштовања, отвореног вређања домаћина и његове породице, непријатељства. Колико је овај чин битан у моралном, социјалном и културном погледу открива руска пословица *ош хлеба-соли и царь не ошказиваеџся* (= „и цар се не одриче хлеба и соли“): хлеб и со метафорички и прагматички упућују важну поруку и о гостопримству и о односу према гостима и према храни. Како између њих стоји знак једнакости и равноправности, то значи да у истој мери у којој се уважава гост мора се уважавати и поштовати храна.

Када је реч о обичајима код Албанаца, и данас ће се чути да је потребно или „промешати хлеб“ – *përziej bukën*, или „уз/вратити хлеб“ – *kthej bukë* где именица *bukë* носи секундарну семантичку вредност – „обед“, „оброк“ (и за поједине друге примере које ћемо касније навести такође је карактеристична ова промена семантике). У првом случају, обичај подразумева оно што се у српском изражава *оџићи на њрвич(е)*, на први ручак родбине код младожење и невесте, а у другом се описује узвратна посета младе и младожење родбини. Смисао међусобног дељења обеда, односно хлеба, на заједничкој гозби, код оба народа ритуално служи у додатном социјалном повезивању људи који, због сада посебно успостављене везе између њих, бивају и пријатељи и род. Тиме се истовремено социолошки и хијерархијски утврђује и потврђује њихова припадност и повезаност.

Истакнуту комуникативну функцију лексема *bukë* има у наредним акузативним конструкцијама с предлогом или без њега – њима се изражава жеља упућена младенцима на почетку њиховог живота: (*qofshit*) *me bukë të ëmbël!* (= „дабогда били/ са слатким хлебом“) изговара се на дан венчања младенаца којима се жели успех у новом животу што одговара српским оптативним неподударним изразима **са срећом вам било / имали срећан живоџ!* – у овој фразеолошкој петрифицираној конструкцији егизстенцијални глагол се подразумева и због тога је најчешће изостављен; *e hëngshin bukën e ëmbël!* (= „жели вазда сладак хлеб“), чији се смисао огледа у искуственом сазнању да је заједнички живот пун препрека и бројних искушења, што последично изазива затегнуте односе.

У оба примера синтагма „сладак хлеб“, схваћена као „сладак обед“, симбол је среће, радости и весеља, и то с разлогом: културолошки и појмовно, „слатко се третира као пријатан укус и позитивна емоција, што се може објаснити чињеницом да људски организам од рођења поседује природне склоности ка слатком, па отуда и уживање у његовој конзумацији“ (Mandić 2020, 100). Символички, смисао „слатког хлеба“ везује се за албански обичај да се на венчању званицама или деле комади хлеба претходно премазани медом, или се оне дочекују на капији таквим хлебом. Заправо, реч је о такозваном *buka/kulaçi i nuses*, „младином хлебу/колачу“ који се прави ујутро на сâм дан венчања (Tirta 2004, 300). Мед је, као што је добро историјски познато, до у новије време био најопштији облик појма „слатко“: „pre nego što se šećer otisnuo na putovanja (...), svet je već poznao slasti meda i uživao u njima“ (Abot 2009, 1).

Једна од особених комуникативних и културолошких значаја и функција хлеба види се и у томе што се Албанци над њиме заклињу, како показује акузативна номинална конструкција са глаголом који се може изоставити *për këtë bukë (që ha)!* (= „за овај хлеб /што једем/“), што је сасвим подударно с грчким варијантама заклетве *στο ψωμί που τρώω* (= „у хлеб што једем“)/*μα το ψωμί που τρώω!* У српском овакав вид заклетве постоји у проширеном облику – *тако ми соли и хлеба!* – док се у свакодневном говору често чује варијанта без компоненте хлеб – *тако ми живота (свега/Бога/деце)* – која се изражајно доживљава снажнијом. Заклетва над хлебом осликава древни обредни чин и показује колико су изговорене речи истините и тачне. У све три културолошке средине хлеб је очувао смисао светиње, сагледава се као нешто неприкосновено, недодирљиво, узвишено и највредније управо због животодавне основе човеку. Сличну заклетву навео је албански бискуп и писац Франг Барди (Frang Bardhi, 1606–1643) у свом *Латинско-албанском речнику* (Dictionarium Latino-Epiroticum, 1635) у виду *per buchet e per crypet* (= *per panem e salem*)⁵ што је један од првих доказа да је овакав вид заклетве био увелико познат и устаљен код Албанаца.

Још једна од комуникативних функција лексеме *bukë* уочава се преко идиотипичне албанске конструкције *ku i thonë bukës bukë* (= „тамо где кажу хлебу хлеб“) која културолошки, симболично, етнографски и национално омеђава животни простор где се говори албански. Из тог разлога може се сматрати донекле подударном с нашим изразом *јовори српски да ње цео свети разуме*. Хлеб у албанској фразеолошкој конструкцији ознака је како општег културолошког, тако и језичко-националног препознавања и прожимања, чиме испуњава две важне функције: комуникативну функцију, односно функцију међусобне разумљивости, и социјалну функцију у виду тесне друштвене и (међу)етничке повезаности. И албански и српски пример показује да „језици на сличан начин парцелишу стварност, а [како] су разлике условне и неважне, [зато] треба проучавати утицај културе на језик“ (Dragičević 2010, 26).

Једна од човекових можда најважнијих природних и друштвених тежњи огледа се и у настојању да се осамостали и да води свој живот, односно да оснује породицу. Зато је симболика хлеба дубоко уткана у наредни албански идиотипични фразеологизам – *shkoj në bukë të*

⁵ <https://albanianorthodox.com/wp-content/uploads/BARDHI-original.pdf>, стр. 203.

vet (= „ићи на свој хлеб“) – чији преводни еквивалент на српском припада нултој структурно-семантичкој еквиваленцији: **започети/кренути свој живот/*осамосталити се*. Овде није реч о потреби да се има своје парче хлеба, већ се хлеб сагледава као средство за достизање одређеног статуса у друштву: тиме што особа „иде на свој хлеб“ јасно ставља до знања средини да жели да одлучује о своме животу и да њиме управља. На то указује заменичка компонента *të vet* (= „властит, свој“), док глагол упућује на достизање намерне, циљане радње.

Фразеолошка конструкција (*diçka është*) *buka e përditshme* = (*bimi*) *хлеб наш насушни* библијског је порекла, где је лексема *хлеб* и у основном и у метафоричком значењу везана директно за човеков опстанак. Хлеб симболички није само оно што обезбеђује живот, већ се тиче и онога што је човеку важно, потребно, корисно, од чега донекле зависи или на шта је упућен, па је зато веза с појмом „егзистенција“ шира и свеобухватнија. Овај смисао изражава и албански фразеологизам (*jam*) *buka e kripa (e diçkaje)* (= „/бити/ хлеб и со /чега/“) – његов преводни еквивалент на српском одговара знатно измењеном лексичком саставу *бити потребан/неопходан као хлеб* – с логичким идиосинкретичким спојем двеју намирница, хлеба и соли. Њихова узрочно-последична повезаност крије се у њиховој међусобној зависности, пре свега на основу комбинације укуса, а потом и чињенично, будући да је хлеб, обредни дар, представљао благостање и добробит у кући, док је со, минерал који је у прошлости био изузетно ретка и скупа роба до које се тешко долазило, имала функцију међусобног дељења и духовног повезивања са силама доброг. У хришћанству се ова митолошко-симболична слика посебно сагледава у следећим Исусовим речима:

„Ја сам хлеб живота. Очеви ваши једоше ману у пустињи, и помријеше. Ово је хлеб који силази с неба: да који од њега једе не умре. Ја сам хлеб живи који сиђе с неба; који једе од овога хлеба живљеће вавијек; и хлеб који ћу ја дати тијело је моје, коју ћу дати за живот свијета“ (Јован, 6: 48–51).

„Добра је со; али ако со буде неслана, чим ће се осолити? Имајте со у себи, и мир имајте међу собом“ (Марко, 9: 50).

Узрочно-последична спрега између хлеба и живота постоји у истој мери у којој је испољена повезаност недостатка хлеба с губитком животне егзистенције. Тако је семантичко поље смрт видљиво једи-

но у албанским фразеологизмима чији преводни еквиваленти на српском припадају нултој категорији подударности:

nuk pjek dy bukë në një hi (= „не пећи два хлеба на једном пепелу“)

*не дочекати сутра / *бити на ивици смрти

na e la bukën (= „оставио нам је хлеб“)

*умро је

i ka të pakë bukët (= „има мало хлебова“)

*дани су (му) одбројани / *душа (му) је у носу

Из примера се види да је у народној култури Албанаца смрт појмовно и асоцијативно изједначена непосредно са тренутком када човек престане да пече/једе/има/остави хлеб – реч је о глаголима непосредно везаним за обављање најважнијих радњи у вези са прављењем и конзумацијом хлеба – те се додатно потврђује полазно значење које се кроз све фразеологизме и паремије провлачи: да је хлеб „суштина живота“ и да без њега нема живота и обратно. Првонаведени фразеологизам тиме што описује ограничен простор (пепео је у непосредној вези са сачем, односно огњиштем) симболички указује на недостатак запремине, на немогућност њеног проширења, па је величина испеченог хлеба условљена величином и запремином посуде. Другим речима, реч је о јединствености и непоновљивости живота који, симболички схваћен, траје онолико дуго колико траје и испечена векна хлеба.

Последњи албански фразеологизам занимљив је по начину одбројавања тренутка до нечије смрти, те припада посебном микробалканском и идиотипичном начину размишљања и концептуализацији. Посебно је питање да ли је појава оваквог фразеолошког изражавања везана за преплитање/преношење међукултурних утицаја или је резултат специфичног балканског поимања односа. Мишљења смо да је лако могло доћи до извесних културолошко-религијских интерференција, понајпре ако знамо да постоји традиционално веровање у муслимана да је сваком човеку на дан рођења Алах подарио одређену количину хлеба коју ће јести док је жив, а када се приближи крају живота значи да му је понестало хлеба. У акузативној допуни „мали хлебови“ могу се метафорички сагледати као појединачни дани, што значи да је сваки (преостали) дан живота симболично представљен као засебна векна хлеба. У турском,

међутим, постоји конструкција – *daha yiyesek ekmeği varmış* (= „има још хлеба да поједе“) – која истиче супротност: ако се неко избави из тешке ситуације, преброди несрећу или болест, онда су му, сходно веровању, „досуђени“ нови хлебови, односно има му још дана (живота).

4. ЗАКЉУЧНО РАЗМАТРАЊЕ

Из свега до сада показаног, може се увидети да је лексема *bukë* чврсто уткана у албанску фразеолошку, комуникативну и културолошку слику која, уз очекиване особености, показује у извесној мери сличности и подударности са српском фразеолошком, комуникативном и културолошком сликом с лексемом *хлеб*. Тек у ретким случајевима у албанском могућа је комутација ове примарне лексеме с неком секундарном, што је сасвим подударно са српским, указујући на то да је ова лексема у обема културама доминантна, јер служи као кључни елемент за формирање најразличитијих појмова и представа чија основица почива на неколико засебних нивоа:

- а) на непосредном физички потврђеном (очевидном),
- б) на тактилном (чулном),
- в) на емотивно доживљеном и
- г) на интелектуалном (сазнајном)

који су у фразеолошком и паремиолошком фонду добро сачувани и приказани. У албанским примерима они чине део искуства човека у додиру са светом око њега (Klikovas 2004: 7–9), али и са људима са којима се у њему сусреће. У тим и таквим промишљањима, албанска лексема *bukë* у већини случајева чува своју основну функцију и значај – ону животворну – а истовремено је и посебан маркер у сагледавању појединих друштвених односа, као они који припадају домену друштвеног повезивања (Korthals 2009, 81). Културолошки, изнети албански примери су антропоцентрични, и то с разлогом: садрже описе и приказе сада већ традиционалних и обредно-обичајних радњи тесно везаних за хлеб и његове религијско-митолошке и друштвене функције који се без присуства човека не могу обавити и указују на међузависну егзистенцијалну повезаност човека и хлеба. Симболички и практично, хлеб је код Албанаца, као и код Срба и других народа, уз со и воду, главни извор живота, и данас се високо цени, поштује, небично се дарује и приноси као обредни колач. Ова позитивна својства могу бити потиснута у други план, како показују семантичка поља непознавање и смрт, због негативног контекстуалног смисла и значења.

Одгонетање тајни људског понашања и размишљања представља велики изазов у свакој култури, па зато сва понуђена решења у виду

пружених фразеолошко-паремиолошких и контекстуално-семантичких квалификација и објашњења служе у сврху проницања у сложену психологију личности, у разрешење проблематике егзистенције и међуљудских односа. Сви разматрани албански фразеологизми и паремије чине тек мали део свеобухватне менталне слагалице албанског начина сагледавања и доживљавања човековог света и, како се може видети, преко њих се експресивно одражавају поједини сегменти из живота и културе Албанаца. Њиховим сагледавањем и правилним разумевањем допуњава се свеукупна слика поимања и света и човека у Албанаца, која је веома разноврсна и богата, језички прецизна, а културолошки, социолошки и психолошки јасно постављена. Из приложеног се увиђа и то да постоји много већи степен семантичке подударности између две фразеолошке слике, што недвосмислено показује да структура, као унутрашња карактеризација, уме заварати, односно да није увек право мерило и еквиваленције и садржаја. Другим речима, исти семантички смисао исказан различитим поступцима метафоризације, апстракције, као и начини грађења фразеологизма и паремија, приближава две фразеолошке слике на изглед оштро одвојене. Идиотипичност албанског фразеолошко-паремиолошког начина изражавања се не може занемарити и представља посебан изазов када је реч о превођењу и о приближавању и албанске фразеологије другим језицима и албанске културе другим културама. Ови примери су доказ како национално-културни елементи (поједини обичаји, веровања, обреди) у виду позадинске слике утичу на стварање и обликовање језичко-фразеолошког начина изражавања.

Литература

- Abot, Elizabet. 2009. *Slatko-gorka istorija šećera*. Prev. Igor Cvijanović & Arijana Luburić-Cvijanović. Beograd: Geopoetika.
- Biblija ili Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta. 1996. Preveli Đuro Daničić i Vuk Stefanović Karadžić. Beograd: Izdanje Biblijskog društva.
- Vorobiev, Vladimir Vasilevich. 2006. *Linguoculturologia*. Moskva: Izdatelstvo Rossijskogo universiteta družhby narodov.
- Vuković, Gordana. 1994. „Kulinarska leksika u frazeologiji”. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* XXIII: 39–43.
- Gortan-Premk, Darinka. 2004. *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Dragičević, Rajna. 2010. *Verbalne asocijacije kroz kulturu i jezik*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- Ivanović Barišić, Milina. 2021. „Kuća kao sakralni prostor”. U *Kule i gradovi*, ur.

- Lidija Delić & Snežana Samardžija, 215–237. Beograd: Udruženje folklorista Srbije–Balkanološki institut SANU.
- Klikovac, Duška. 2004. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Končarević, Ksenija. 2008. „Uz pitanje o predmetu konfrontacionih lingvokulturoloških ispitivanja.“ *Stil* 7: 151–161.
- Korthals, Michiel. 2009. „Food as a Source and Target of Metaphors: Inclusion and Exclusion of Foodstuffs and Persons through Metaphors.“ *Configurations* 16: 77–92.
- Lakoff, George & Mark Johnson. 2015. *Metafore koje život znače*. Prev. Anera Ryznar. Zagreb: Disput.
- Mandić, Sara. 2020. „Slatka strana frazeologije: analiza frazeologizama u albanskom grčkom i srpskom jeziku.“ *Živi jezici: časopis za strane jezike i književnosti* 40 (1): 97–118.
- Marčeta, Jovana. 2017. „Kultura ishrane kao osnova frazeološkog istraživanja srpskog, francuskog i italijanskog naroda.“ *Kultura* 156: 146–159.
- Milošević, Radomir. 1995. „Hleb naš nasušni.“ *Sabornost* 3–4: 53–63.
- Mutavdžić, Predrag J, Darko Ž. Todorović & Ana V. Sivački. 2012. „Kulinarizmi u savremenom srpskom, grčkom i albanskom jeziku.“ U *Srpski jezik, književnost, umetnost*, ur. Miloš Kovačević, knj. I, 443–457. Kragujevac: FILUM.
- Pokorny, Julius. 1952. *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*. Bern: Francke.
- RSM: Svetlana M. Tolstoj & Ljubinko Radenović, red. *Slovenska mitologija – enciklopedijski rečnik*. Beograd: Zepter Book World.
- Tirta, Mark. 2004. *Mitologjia ndër shiptarë*. Tiranë: Shtypshkronja “Mësonjëtorja”.
- Hrnjak, Anita. 2007. „Kulinarski elementi u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji“. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 33 (1): 197–216.
- Çabej, Eqrem. 1977. *Studime gjuhësore IV*. Prishtinë: Rilindja.

Сајтографија

- <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (< 15.12.2021)
- <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (< 15.12.2021)
- <https://albanianorthodox.com/wp-content/uploads/BARDHI-original.pdf> (< 15.12.2021)

Извори

А) једнојезични речници (општи, фразеолошки, електронски):

- Fjalor i gjuhës së sotme letrare shqipe I-II*. 1981. Prishtinë: Rilindja.
- Fjalor i gjuhës së sotme shqipe*. 1980. Tiranë: Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë.

- Fjalor Frazheologjik i Gjuhës Shqipe*. 1999. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë.
- Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika*. 1995. Novi Sad: Matica srpska.
- Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika SANU*. Tom 1–19. 1959–. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Gjevari, Mehmet. 1988. *Frazeologjizma të gjuhës shqipe*. Prishtinë: Rilindja.
- Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Menac, Antica, Željka Fink Arsovski & Radomir Venturin. 2014. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Otašević, Đorđe. 2012. *Frazeološki rečnik srpskog jezika*. Novi Sad: Prometej.
- Thomai, Jani. 2006. *Fjalor frazeologjik i gjuhës shqipe*. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë.
- Thomai, Jani. 2010. *Fjalor frazeologjik i gjuhës shqipe*. Tiranë: EDFA.

<https://fjalorthi.com/>

<http://www.fjalori.shkenca.org/>

Б) двојезични речници:

- Albansko-srpskohrvatski rečnik*. 1981. Priština: Albanološki institut.
- Srpskohrvatsko-albanski rečnik*². 1981. Priština: Albanološki institut.
- Fjalor serbokroatish-shqip*. 1984. Prishtinë: Instituti albanologjik i Prishtinës.

В) двојезични речници на страним језицима:

- Fjalor rusisht-shqip*. 2005. Tiranë: EDFA.
- Oxford Albanian-English Dictionary* (ed. L. Newmark). 1999. Oxford: OUP.
- Dhrimo, Ali & Hamlet Bezhani. 1996. *Deutsch-Albanisches Wörterbuch: Band 1-2: A-M, N-Z*. Wiesbaden: Otto Harassowitz Verlag.
- Mullafetahu, Agim. 2016. *Fjalor idiomatik shqip-anglisht*. Tiranë: Logos A.
- Marku, Lavdimir. 2004. *Fjalor shqip-greqisht*. Tiranë: Infobotues.
- Marku, Lavdimir. 2007. *Fjalor greqish-shqip*. Tiranë: Infobotues.
- Stefanllari, Ilo. 2000. *English-Albanian Dictionary of Idioms*. New York: Hippocrene Books inc.
- Topciu, Renata, Ana Melonashi & Luan Topciu. 2003. *Dicționar albanez-român*. București: Polirom.

Примљено / Received: 15. 11. 2021.

Прихваћено / Accepted: 18. 04. 2022.